

Список литературы

1. Кант И. «О педагогике» (1803) // Кант И. Тракаты и письма / Пер. с нем. / под ред. А.В. Гулыга – М.: Наука, 1980. - 709 с.
2. Батищев Г.С. Особенности культуры глубинного общения // Вопросы философии. – 1995. – №3. – С. 95-129.
3. Шелер М. Формы знания и образования [Текст]: М.Шелер // Избранные произведения: Пер. с нем. А.В. Денежкиной и др. – М.: Гнозис, 1994. – 490 с.
4. Фрейд, Зигмунд. Толкование сновидений / под общ. ред. Е. С. Калмыковой, М. Б. Аграчевой, А. М. Боковикова. — М.: Фирма СТД, 2005. — 680 с.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М.: Искусство, 1979. 424 с.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. - М.: Смысл, 1999. – 425с.
7. Библер В.С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век. - М.: Политиздат, 1990. - 413 с.

ӘОЖ 141.319.8

Б.Е. КОЛУМБАЕВ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ УАҚЫТ САНАНЫҢ ФОРМАСЫ РЕТІНДЕ

Солощенко П.П., Караконисова С.Г.

философия және мәдениет теориясы кафедрасының аға оқытушылары, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды қ., Қазақстан
p_soloschenk@mail.ru, salta-nigman@mail.ru

Қазіргі әлемде болып жатқан оқиғаларды талдай отырып, қоғам өмірінің барлық салаларында да, әрбір адамның өмірінде де динамизмнің үздіксіз артып келе жатқанын атап өтпеу мүмкін емес. Осындай жағдайда адамзаттың қоғамдық бірге өмір сүруінің басты бағдарларын ұмытпау қажет, атап айтқанда: әрбір жеке адамның өз дара табиғатын еркін дамытуына мүмкіндік беретіндей өмір сапасына қол жеткізу.

Адамның өзі туралы, өзінің мақсаты туралы, өз табиғаты, қоғамдағы орны мен рөлі, өз еркіндігінің деңгейі туралы түсінігі ежелден рухани қызметтің алуан түрлі формаларында: фольклорда, әдебиетте, поэзияда, өнерде, философияда қалыптасып келді. Біз жүгініп отырған Б.Е. Колумбаев философиясы адамға адам болу үшін қандай болу керектігін үйретуге арналған. Сондықтан бұл ойшылдың шығармашылығын, сөзсіз, В.С. Соловьев философияны «ең алдымен өмір ісі» деп айқындаған түсінікке жатқызуға болады. Философияның бұл типі, адамның танымдық қабілеттерімен табиғи байланысынан бөлек, «адам еркінің ең жоғары ұмтылыстарына және адам сезімінің ең жоғары мұраттарына жауап береді, демек, тек теориялық қана емес, сонымен бірге адамгершілік және эстетикалық мәнге де ие, шығармашылық пен практикалық қызмет салаларымен ішкі өзара ықпалдастықта болады» [1,179-б.].

Б.Е. Колумбаевтың философиялық шығармашылығының терең білім мен ерекше адамгершілік көңіл күй, көркемдік сезім және қиял қуаты табиғи түрде ұштасатын жарқын үлгісі – ойшылдың классикалық философиялық мәселені, яғни уақыт мәселесін интерпретациялауы. Б.Е. Колумбаев үшін уақыт мәселесі өзінің қағидатты тұрғыдан аяқталмайтындығына байланысты шынайы философиялық мәселе болып табылады. Бұл мәселеде адамның өз өткені, бүгіні, болашағы туралы толғаныстары әрдайым өзектіленеді; онсыз, шын мәнінде, адамның өзі де ерекше, бірегей, төлтума болмыс ретінде өмір сүре алмайды. Сәйкесінше, адам болмысының әлемі шындық ретінде тек адамның өміріндегі жекелеген уақыт сәттері ерекше түрде бірігіп, адамның кемелденуі мен тұлға ретінде қалыптасуының тұтас үдерісін құрған кезде ғана қабылдана алады. «Әлемдік құрылымның, оның құрамындағы «адамдық фактормен» қоса, барлық құпиялары кеңістік–уақыттық континуумда жасырылған. Адамның өзі – кеңістіктің санада уақыт ретінде болмысы, яғни: өткендегі–болашақ. Бірақ бұл өткеннен болашаққа қарай қозғалыс емес, өйткені ол тек әлеуеттілік қана; керісінше, қиғашынан: болашақтан өткенге, міне, осы – қазіргі шақ, шындық. Ой ақиқатты тек осылай ғана және тек рефлексивті түрде, кеңістікті уақытқа бағындыра отырып қана ұстай алады» [2, 9-б.].

Сондықтан ойшылдың пікірінше, уақыт мәселесіне уақытты сананың формасы ретінде қарастыру қырынан жүгіну – уақыттың өз өзгермелілігін бастан кешіретін жеке индивидтің дамуы мен өзгеруінің факторы екендігін ғана емес, ең бастысы, адамның уақытқа саналы қатынасы арқылы өз

өмірі мен қоғам өмірін сапалық тұрғыдан түрлендіре алатынын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Тарихи уақыттың «сығылуы» және әлеуметтік үдерістердің қарқындануы адам болмысына шиеленіс әкеліп отырған қазіргі жағдайда уақыттың физикалық сипаттамалары мен сандық көрсеткіштерін ғана талдау жеткіліксіз; сонымен қатар уақытқа қатынастың мағыналық, құндылықтық, тұлғалық тәсілдеріне барған сайын табанды түрде жүгіну қажет. «Уақыт адамнан жоғалмауы үшін жанға қайта оралуды (жүгінуді) талап етеді. Қажеттілік ретінде ол еркіндікке де шақырады! Ол өзін дербес тұрудың вертикаліндегі созылықты, мәжбүрлеуші сызық ретінде емес, адамның ойкуменасының көк күмбезі ретінде ашуы үшін» [2, 242-б.].

Бүгінгі күні философия тарихында уақыттың объективті полифониясы мойындалуының көрінісі ретінде ілімдердің, тұжырымдамалардың, түсініктер мен образдардың ауқымды тізбесі қалыптасқан. Б.Е. Колумбаев көп жағдайда қосылған феноменологиялық тәсілге сәйкес, мәселе қандай да бір объектінің уақыттық сипаттамаларын қалай сипаттауға болатыны туралы емес, біздің санамыз тудыратын кез келген сипаттаманың уақыттық сипатқа ие екенін көрсету туралы болуы тиіс. М. Хайдеггердің ойынша, кез келген күйзеліс түрлерінің уақытшылдығына емес, «адам болмысының шектілігін бастан кешіруге, уақыттың «өмір сүріп өтетіндігін» сезінуге, уақыттың өз ақырына бағытталғандығын сезінуге» назар аудару қажет [3, 128-б.].

Ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін философтар уақыт біз үшін ең таныс нәрсе екенін үнемі атап келеді, бірақ уақыттың өз болмысын айқындауға, уақыттың табиғаты мен мәнін анықтауға әрекет жасаған сәтте, бұл мәселені түсіндірудегі дәрменсіздігіміз байқалады. «Уақыт ағыны, заттар мен ұрпақтардың алмасуы нені білдіреді? Осы жалпы ағыста қандай да бір тәртіп пен мағына бар ма, әлде бұл ешқандай логосы да, ешқандай мақсаты да жоқ табиғи стихиялардың ойыны ма?» – деп «Қараңғы» Гераклиттің өзі сұрақ қойған еді [4, 86-б.]. «Осы үздіксіз ағыс, бүкіл өмірімізді ілестіріп әкететін әрі оны тұтасымен көктей өтетін, бізді тойтарылмас күшпен тұңғыққа қарай сүйрейтін бұл ағым қайдан пайда болады?» – деп антикалық ойшылға мыңжылдықтардан соң С.Л. Франк үн қатады [5, 245-б.].

Адам үшін уақыт тек бірдеңе болғанда, бірдеңе жүзеге асқанда ғана мүмкін болады. Уақыт әрдайым белгілі бір іске асу, «қалыптасудың мазасыздығы» (Гегель) болып табылады. Нақтының бәрі уақыт ішінде өтеді, қалыптасу стихиясына, яғни пайда болуға, өзгеруге, жойылуға бағынады. Уақыттың мәні болмыстың үздіксіз өсуінде жасырынған. Адам уақыт туралы тек уақыт ағынының барлық элементтерін өз санасында ұстап тұрған кезде ғана айта алады. Жаңа дәуір философиясы танушы индивид санасында уақыт идеясының пайда болуы туралы мәселе қоя отырып, сананы өзге шындықтан оқшаулады, уақытты танушы субъектінің шеңберіне қамап, оны тек ойлаудың модусына айналдырды. Жаратылыстану ғылымдарының жетістіктері және олардың позитивизм философиясында абсолюттендірілуі уақытты материалдық объектілердің дескриптивтік сипаттамасына дейін редуциялады. Соның нәтижесінде уақыттың органикалық қозғалысы, оның өмір көріністерінің байлығы мен алуан түрлілігімен байланысы, О. Шпенглердің сөзімен айтқанда, «формулалар мен ұғымдардың арасында жоғалып кетті» [6, 191-б.].

Алайда дәл уақыт мәселесіне жүгіну бізге адамды өз-өзіне тұйықталған, өз өмірлік тәжірибесінің шегімен және ойлау деңгейімен шектелген болмыс ретінде емес, керісінше, адамның шығармашылық тұрғыдан шексіз түрлену мүмкіндігін, оның табиғи және әлеуметтік болмысы шекараларының салыстырмалылығын ашып көрсетуге мүмкіндік береді. «Енді адамзат тегі үшін ұрпақтық сабақтастықпен бірінен соң бірі келетін уақыттар емес, уақыт тұтасымен аспан астынан ашылады, бірақ оны жан жеке-дара түрде ұстай алады, алайда ол міндетті түрде жер бетіндегі барлық тірі жандардың жанымен бір мезгілде де ұсталып отыруы тиіс» [7, 257-б.]. Шекті мен шексіздің, уақыт пен мәңгіліктің арақатынасы парадоксы – негізгі парадокс. Барлығы шекті мен шексіздің, уақыттылық пен мәңгіліктің қайшылығы арқылы қозғалады. Біздің бүкіл өміріміз осыған сүйенеді, дәлірек айтқанда, осының мазасыздығында өтеді. Адам – өз бойына шексіздікті сыйғызған және шексіздікті өз соңы ретінде талап ететін шекті, шектеулі болмыс; ол – өз бойына мәңгілікті сыйғызған және мәңгілікті талап ететін уақытша болмыс.

Уақытты эмоциялық–рационалдық тұрғыдан игерудің философиялық тәжірибесінде адам уақыттың, біздің өміріміздің ұзақтығының объективті түрде өмір сүретін факторы болып қала отырып, сана қызметінің арқасында тек физикалық уақыттың бейнесі болып қана қалмайтынын мойындаудың бүкіл маңызын ұғына алады. Керісінше, біздің санамызда уақыт қабылдайтын форма бізді іс–әрекеттегі мүмкіндіктердің алуан түрлілігімен, мәдениет пен тарихтағы қарым–қатынас тәсілдерінің сан қилылығымен, әлеуметтік өміріміздің ұйымдасуын жақсартуға бағытталған әлеуетті шексіз шығармашылық қатысумен байланыстырады. Өткен дәуір философтарының тәжірибесіне жүгіну фактісінің өзі уақыттың сананың формасы ретінде ескерілуге тиіс шынайылық екенін дәлелдейді.

Жаратылыстану–ғылыми және гуманитарлық зерттеулер арасындағы алшақтықты адам болмысы уақытын талдауға оларды ортақ түрде тарту арқылы еңсеру – осы зерттеулер нәтижелерін әлеуметтік практикада пайдалануға неғұрлым жауапкершілікпен қарауға мүмкіндік береді. Жеке және

әлеуметтік тәжірибемізде уақытты танып-білу, түсіну және игеру жауапкершілігінен қаншалықты жалтармасақ, оның бізге дәл соншалықты тиесілі екенін ұғыну – болашағымыздың қалыптасуының оптимистік нұсқаларын құруға мүмкіндік береді. Бұл ретте әлдеқашан өткенге айналған дүние де қажетті рухани мұра ретінде жаңа мәнге ие болады: оны сақтап, белсенді түрде игермесек, біз тарихтағы уақыттық тұтастығымыздан айырыламыз. Тарихилық дегеніміз – адам бір мезгілде тарихтың әрі субъектісі, әрі объектісі болып табылатын, ал қазіргі шақ өткен мен болашақта қатар болатын осындай нақты да тұтас шындық. Сәйкесінше, «адамдық факторды белсендіру – адамды әлдебір өзге күйге көшіру немесе оны қоғамдық дамудың сыртқы күші, есептелген құралына айналдыру емес, қоғамдық қатынастардың өзін адамды асқақтатуға қарай бұру, оның бойында болмыстың виртуалды тереңдіктері мен рухтың арғы биіктерін тоғыстыру, демек, индивидтердің өзара қарым-қатынасында адамды «түзету» болып табылады» [8, 43-б.].

Сондықтан дәл рухани күш-жігер арқылы өткенді «қазіргі шақтың жұтып қоюымен» сипатталатын, қазіргі шақтың өзі де қолға ілінбейтін тым шағын мезет ретінде болашаққа оңай құрбан етілетін, ал болашақ әртүрлі тарихи прогресс теорияларының атынан қазіргі шақты құрбан етіп, өткенді ұмыттыруға қызмет ететін табыну нысанына айналатын эмпирикалық, «жат», «үзік-үзік» уақытты еңсеру қажет. Тарихтың шынайы философиясы – шынайы өмірдің өлімді жеңуінің философиясы; ол адамды тікелей эмпирия лақтырып тастаған тар шындықтан әлдеқайда кең әрі бай өзге бір шексіз шындыққа қатыстыру. Тарихта тұлғаның еркіндігі жүзеге асады, демек тарихи үдерістің болжап болмайтын қыры да бар. Адам болмысының трагизміне бейжай, объектіленген әлемге батырылған тұлға өзін эмпирикалық тіршілік жағдайларынан жоғары көтеріле алатын, уақыт ішінде мәңгілікке серпіліс жасай алатын шығармашылық субстанция ретінде ұғына алады. Тарих – өзге әлемге апарар жол және адамзатты соған даярлау. Уақыттар арасындағы байланыс үзіледі, әлемдік шындықтың тұйық шеңбері өмір сүруін тоқтатады; оған шындықтың өзге сатыларының энергиялары құйылады, біздің әлемдік уақытымыздың тарихы аяқталады, дәл сондықтан ғана ол мағынаға ие болады. Алайда әлемдік уақыттан тыс мағынаға қол жеткізу әлемдік уақыттың өз шеңберінде мағынаны саналы түрде іздеу күш-жігеріңізсіз мүмкін емес. Адам санасы – уақыт ішінде созылып жатқанның бәрі үшін уақыттан тыс абсолют ретінде мағынаны ашатын әрі ұстап тұратын күштердің шоғырланған орны.

Әлем аяқталған тұтас жүйе ретінде құрылмаған, сондықтан онда өз болмысын уақыт ішінде саналы түрде түсінуге бел буған әрбір адамға әрқашан орын табылады деген ой Б.Е. Колумбаевтың философиялық зерттеулерінде табанды түрде жүргізіледі. Адамның осы дүниедегі мақсатын түсінуге ұмтылу сана үшін адамның өзін қоршаған шындықтан өзге де бір шындықпен қандай да бір байланысын немесе арақатынасын орнату міндеті ретінде көрінеді. Сана өз мәнінде көптеген байланыстар мен элементтерді сәттік деңгейде үйлестіре алуымен ғана емес, сонымен бірге уақыттың бәрін бұзушы ағынында осы үйлесімді сақтап тұратын әлдебір беймәлім қабілетімен де сипатталады. Адам өмірі – сана актісінде өзін сақтап қалу жолындағы уақыт ішіндегі күш-жігер.

Б.Е. Колумбаев өзінің «уақытты игеру – іс-әрекет, уақытты анықтау – қарым-қатынас, уақытты терістеу – шығармашылық» деген формуласын ұсына отырып, уақыт пен қарым-қатынастың өзара байланысына айрықша назар аударады. Уақытпен күрес дәл осы қарым-қатынас формаларында жинақталады, ал осы күрестің жетістіктері арқылы адам айқындалады. «Қоғамдық қатынастар қарым-қатынас формаларын белгілейді, ал уақыт оның ішкі мазмұнын анықтайды. Осы тұста қайшылық туындайды, ол қарым-қатынас арқылы уақыттың «пайдасына» шешіледі. Яғни қоғамдық қатынастар қарым-қатынас формаларын ғана белгілеп қоймайды, оның мазмұнына да тартылады, сөйтіп уақытты адамның мінез-құлқының нормалары, штамптары түрінде бейтараптандырады. Ал қарым-қатынастың рөлі – сыртқы регламенттерге қарамастан уақытты игеру. Онда уақыт өлтірілмейді, керісінше, табылып, иеленіледі» [9, 16-б.]. Уақыт біздің дара тіршілігімізді шектей отырып, қарым-қатынас арқылы адамға өз оқшаулығын еңсеруге және алға ұмтылатын адамға, трансиндивидуалдық субъектісіне айналуға мүмкіндік береді. «Бұл ретте трансиндивидуалдылық – болмыстың горизонты, ал уақыттану – адам болмысының вертикалі, онда ол қарым-қатынас формаларында қалыптасады» [9, 17-б.]. Қарым-қатынаста уақытты анықтау адам болмысының жаңа өлшемдерін ашуға мүмкіндік береді, қалыптасудың жаңа мүмкіндіктерін тудырады. Қарым-қатынастың өзін іс-әрекеттен және шығармашылықтан бөліп қарастырмау маңызды. «Қарым-қатынас іс-әрекетті рухта іліп әкетеді де, шығармашылықты болмысқа бұрады, іс-әрекетті затсыздандырады және шығармашылықты заттандырады» [9, 26-б.].

Б.Е. Колумбаевтың идеяларын өзектендіре отырып, қазіргі қоғамның табысты дамуы үшін оны құрайтын индивидтердің көпшілігінде (ал идеалда – барлығында) уақытқа саналы қатынас стратегиясы болуы қажет деп тұжырымдауға болады. Бұл – менің өзімді әлеуметтік тұтастықтың қажетті бастауы ретінде жеке-дара ұғынуыма уақыт бар, «өзімді тауып, иеленуге» (Г.С. Батищев) уақыт бар стратегия. Мұндай стратегия әрбір әлеуметтік іс-әрекет түрінде жүзеге асырылатын ұжымдық уақыт пен индивид

уақыты арасындағы орнықты байланысқа сүйенуі тиіс. Адамды өз санасында әлеуметтік уақытты игеруге қарай бұру емес, қоғамның өзін адамның дара уақытына саналы қатынасқа қарай бұру қажет. Уақытты – шынайы, кең ашылған даралықтар көптүрлілігінің уақытын – игеру үшін, қолда бар бұқараланған әлеуметтік қатынастар кеңістігінің шектеулілігін еңсеру керек. Өзінің дара даму уақыты ішінде адам әрдайым әлеуметтік шеңберден асып түседі; бұл, әсіресе, көрнекті тұлғалар үшін, көбіне өз дәуірінде түсінілмеу мен қабылданбау трагедиясына айналады. Ал көпшілік болса, өз өмірін уақыт ішінде қайталанбас бірегейлік ретінде бастап, балалық шақ уақыты әлемдегі орасан зор мүмкіндіктерге толы бола тұра, әлеуметтену кезеңдерінен өткен сайын (мысалы, біздің қоғамдағы «жалпы орта білім» сияқты), уақыттағы өз «алмастырылмастығын» жоғалтады да, физикалық уақыт дәлдігіне табыну культіне өзін құрбан етіп, бірыңғай хронометриялық механизмнің бөлшектеріне айналады. Сөйтіп, «әлеуметтік бейімделген» адам өз санасында күнделікті тіршілікте сұранысқа ие болмағанымен, маңызды бір нәрсеге уақыт табуды армандайды, бірақ соған үнемі уақыт жетпей жатады.

Осылайша, Б.Е. Колумбаев философиясында уақыт мәселесі өз интерпретацияларының барша алуан түрлілігінде біздің санамыздың өрісінде сақталып қала береді. Енді уақытты арнайы философиялық зерттеудің жүзеге асуын талап ету ғана емес, адамның «уақыттың рухани ахуалына» (К. Ясперс) сәйкес бола алу қабілеті ретіндегі философияның өзі уақыт тарапынан сұраққа қойылады. Ендігі жерде келесі қадамды жасау қажет: қалаулы әлеуметтік өзгерістердің дүниетанымдық әрі әдіснамалық бастауы ретінде адамның уақытқа саналы және жауапты қатынасындағы жан-дүниелік және рухани өмірінің бүкіл толықтығы мен байлығын орнықтыру. Б.Е. Колумбаев адам болмысының уақытшылдығын түбегейлі түрде мойындаудан шыға отырып, уақыт факторын адамның өзінің экзистенциалдық мүмкіндіктеріне негізделген шешімдер қабылдаудағы еркіндігімен және жауапкершілігімен байланыстырады. Өйткені адам «түптеп келгенде қалыптасушы (ашылушы) болмыс» [9, 183-б.].

Әдебиеттер тізімі

1. Соловьев В.С. Философские начала цельного знания // Сочинения: в 2-х тт. Т.2. – М.: Мысль, 1988. – 828 б.
2. Колумбаев Б.Е. Хроно–топос человека. – Караганда: Изд-во НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова», 2021. – 457 б.
3. Молчанов В.И. Гуссерль и Хайдеггер: феномен, онтология, время // Проблема сознания в современной западной философии: Критика некоторых концепций. – М.: Наука, 1989. – 256 б.
4. Кессиди Ф.Х. Гераклит. – М.: Мысль, 1982. – 200 с.
5. Франк С.Л. Непостижимое // Сочинения. – М.: Правда, 1990. – 605 б.
6. Шпенглер О. Закат Европы. – Новосибирск: Наука, 1993. – 592 б.
7. Колумбаев Б.Е. К творчеству...!? Очерки творчества во вселенском предназначении человека. В 2-х тт. Т. 1 – Караганда: Изд-во НАО «Карагандинский университет им. акад. Е.А. Букетова», 2022. – 433 б.
8. Колумбаев Б.Е. Человеческий фактор и духовный подъем человека // Избранные труды: В 2 т. Т.2. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2011. – 187 б.
9. Колумбаев Б.Е. Третий человек: (поиск, установление, преодоление человеческого в человеке). – Алма-Ата: Казахстан, 1992. – 272 б.

УДК: 168.5

ЗНАК И СУЩНОСТЬ: К ВОПРОСУ О МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЛИМЕНТАРНОСТИ СЕМИОТИЧЕСКОГО И ЭССЕНЦИАЛИСТСКОГО АНАЛИЗА

Старовик П.П.

Старший преподаватель кафедры философии и теории культуры, Карагандинский национальный исследовательский университет им. Е. А. Букетова, г. Караганда, Казахстан

e-mail: starpav@mail.ru

Проблема метода в философии остается актуальной на протяжении многих столетий, поскольку именно от выбора и использования метода зависит достоверность философских выводов и философского развития науки в целом. Философы разных школ использовали методы, как основания систематического и объективного исследования бытия, познания и социума. Например, представители классической немецкой философии, такие как Кант, уделяли особое внимание критическому методу,